

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Для західної гуманітаристики тема повсякдення не є екзотичною. Останніми роками спостерігається надзвичайне зацікавлення повсякденням. Ця тема має солідні теоретичні напрацювання, які невідомі українським гуманітаріям, зокрема філософам. І монографія покликана заповнити цю прогалину.

Що може бути «найпрозорішим» та «найзрозумілішим» за повсякдення? Коли говоримо про нього, то, на перший погляд, все «само собою зрозуміло»: повсякдення є повсякденням. Світ, у якому живе людина, – це її повсякденний світ. Не існує якогось загального, абстрактного світу. Розуміння життя розпочинається з повсякденного життя, тому важливо розглянути його всебічно та прискіпливо.

Я надзвичайно вдячний Ірині Старовойт, кандидату філологічних наук, доценту, науковому співробітнику Центру магістерських та докторських програм з соціальних та гуманітарних наук Львівського національного університету імені Івана Франка, за підтримку у підготовці курсу «Теорії повсякдення». Я вдячний рецензентам Миколі Зайцеву, доктору філософських наук, доценту, завідувачу кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька Академія», Петру Кравченку, доктору філософських наук, професору, декану історичного факультету та завідувачу кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Віктору Петрушенку, доктору філософських наук, завідувачу кафедри філософії Національного університету «Львівська політехніка», Юрію Шадських, кандидату філософських наук, доценту кафедри філософії Національного університету «Львівська політехніка» за поради та зауваження, які сприяли вдосконаленню тексту монографії. Особливу подяку хочу висловити Ярині Турчин, доктору політичних наук, директору Інституту гуманітарних та соціальних наук, за всебічну підтримку та сприяння у виданні монографії.

ВСТУП

Теорія? – Вуха Філіна Своллоу аж пересмикнулися. – Коли чую це слово, в мені прокидається спраглий крові звір.

Лодж Д. Тісний світ.

Ця книга про *теорії* повсякдення та його елементи. Чому теорії? Бо сьогодні не існує єдиної теорії повсякдення, яка об'єднала б усі існуючі. Тому ще рано говорити про цілісне розуміння повсякдення у філософській та соціально-філософській думці. Крім того, ставлення до теорій у сучасному прагматично-цинічному світі зневажливе (скільки разів ми чули: «Це все теорії, а де практика?»). Слово «теоретик» звучить як образа, тому кожен хоче вважати себе «практиком». Це сталося тому, що людина постійно живе у ситуації неповноти, бо сама неповна. Ситуація неповноти створює враження, що «теорія мертва»¹. Що ж замінило її? Метод. Методологія як наука про методи в умовах неповноти стає вирішальною у прагматичному світі. Метод проти теорії².

Проте не завжди так було. Греки найбільше цінували споглядальне, теоретичне життя, бо воно є царською дорогою до істини. Теорія об'єднує розрізнені фрагменти знання та життя в Одне ціле (Платон)³. У греків теорія відповідає спогляданню у християнстві та

---

¹ Дануга Уліцька. «Смерть» теорії – уявна чи фактична? Постструктуралізм-деконструктивізм-неопрагматизм і традиції сучасного літературознавства в Центральній-Східній Європі // Україна Модерна. Марксизм на Сході Європи. Число 3 (14), 2009. – К.: Критика. – 78–99 с.

² Хоча книга Ганса Георга Гадамера називається «Істина і метод» її можна було б назвати «Теорія і метод». Метод прийшов до гуманітарних наук з природничих, коли С. Мілл у своїй праці «Система логіки» [див.: Mill John Stuart. The System of Logic. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/27942/27942-h/27942-h.html#toc41>] спробував переконати читачів у важливості індуктивного методу, який постає єдиноправильним і таким, що лежить в основі усіх наук. Однак метод може здобути лише обмежене знання в умовах обмеженого та неповного життя.

³ У «Законах» (903: c-d) Платон зазначає: «Той, хто турбується про все, влаштував все, маючи на увазі спасіння і добродішність цілого; кожна частина здійснює те, що їй належить. Над кожною з цих частин, до найменших, стоїть правитель, який відає про найменші зміни та дії частин, усе це спрямоване до певної кінцевої мети. Однією з таких частин є і ти, нехай найменшою, найжалюгіднішою людиною, і ти захоплений, постійно маючи перед очима ціле. Ти не помічаєш, що все, що виникло, виникає заради цілого, з метою здійснення, притаманного життю, цілого блаженного буття, і це буття виникає не заради тебе, а, навпаки, ти заради нього».

інших релігіях. На Сході, в Індії та Китаї, знання сакрального, Цілого, ніколи не відривалося від споглядання. Лише у спогляданні, тобто в теорії, можна осягти цю єдність. І тільки дія, що ґрунтується на знанні сакрального та Цілого, веде до успіху. «Споглядають для того, щоб краще діяти»⁴. Практицизм, що ґрунтується на раціоналізмі, відділив споглядання від дії, чи, точніше, сприяв такому відділенню, і породив руйнівний активізм.

Життя людей завжди триває у повсякденні, яке залишається неосмисленим; воно як «ніщо» вислизає за межі розуміння. «Жодна з раціоналістичних чи ірраціоналістичних програм не дає адекватного розуміння повсякденного світу життя. Повсякденність – це не теорія і не трансцендентальна аналітика життєвого світу, але це і не повсякденні знання, думки, традиції, норми, на які прагнуть спиратися люди, що діють у сфері здобування і розрахунку...»⁵. Тоді можна стверджувати, що повсякдення неможливо «схопити» у понятті; воно як ніщо вислизає з сітей раціо та не-раціо. Тому актуальною залишається проблема осмислення повсякдення як певної основи усього життя людини. Чим є ця основа? З яких елементів вона складається? Ми розглянемо основні елементи та теорії повсякдення з метою вийти на глобальніше та ширше розуміння повсякденного життя людей, використовуючи вже створені часткові теорії, оскільки кожна теорія, яка перетворюється на *-ізм*, стає догматичною, однобічною і такою, що втрачає евристичне значення (це випадок, коли теорія перестає бути спогляданням і перетворюється на ідеологію чи доктрину). Це стосується також теорій повсякдення, які розглядають його під певним кутом зору, але певний кут зору є обмеженим і таким, що створює аберації. Коли ми підходимо до певного об'єкта, то підходимо до нього з певного боку або занадто близько, або віддаляємося від нього (ми не можемо підійти до нього одночасно з усіх боків; для цього нам треба було б розділитися на безліч частин, або піднятися над об'єктом, щоб побачити його

Платон. Закони. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/plato01/30zak10/htm>.

⁴ Фестюжьер А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону / Андре-Жан Фестюжьер; пер. с франц. А.С. Гагонина. – СПб.: Наука, 2009. – С. 404. – (Слово о сущем).

⁵ Галушко М.М. Антропологія повсякденності як методологія критики логоцентризму // Totallogy – XXI (15/16 випуск). Постнекласичні дослідження. – К.: ЦГО НАН України, 2006. – С. 437.

зверху, в його цілісності). Чи може бути повсякдення об'єктом такого дослідження та вивчення, коли воно навіть не ізолюється у просторі та часі, бо наповнює їх, і людина, фактично, вписана в нього і не може вийти за його межі? Хтось може мені закинути, що люди можуть виходити за межі повсякдення, коли, наприклад, святкують, ідуть у відпустку. Проте ми не вважаємо, що в такий спосіб вони виходять за межі повсякдення, бо воно є всеохопним, і те, що здається «неповсякденним», все ж таки є повсякденним, бо повторюється. Свята повторюються (польський поет Я. Твардовський писав: «Свята, свята, вже по святах / І ніхто вже не пам'ятає про них»), відпустка повторюється тощо⁶. Справжнім неповсякденням було би те, що ніколи не повториться, і відбудеться лише один раз, як знак та значення трансцендентного; тоді це *справді* небуденна подія. Трансцендентне проявляє себе через символи. Символ, який об'єднує в єдине ціле зміст та форму, розуміється розумом⁷. Коли увесь світ є Символом, то немає більше «повсякдення», а є одна подія, яка ніколи не завершується, але відбувається лише один раз. Це означає, що людина зберігає свіжість сприйняття початку усього, тобто перебуває у Вічному Тепер. «Справді, “новим” є те, що кожної миті переходить до нового, безконечного існування. Ця новизна ніколи не

---

⁶ Це означає, що святкове, виняткове, оповсякденнюється і в такий спосіб стає «інтегральною частиною повсякдення» [Karel Kosík. *Dialectics of the Concrete*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht-Holland/ Boston-USA, 1976. – P. 43]. Хоча можливий інший погляд, наприклад, М.М. Бахтіна, що святкове перериває потік повсякденного, привносячи в нього «виняткове», «неповсякденне», оскільки походить зі сфери «вищих цілей людського існування, тобто зі світу ідеалів» [Бахтин М.М. *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*. – 2-е изд. – М.: Худож. лит., 1990. – С. 14]. Людина не може не переривати потік повсякдення з метою урізноманітнення життя.

⁷ Пізнаємо, бо не розуміємо світ, в якому живемо. Пізнання пов'язане з недовірою до творіння, а розуміння – з довірою. З пізаного не виникає розуміння. Пізнання і розуміння мають зовсім іншу природу. Раціоналісти Р. Декарт, Б. Спіноза, на відміну від емпіриків, не зупиняються на чуттєвому рівні пізнання. Для них важливе розуміння. Вроджені аксіоми розуму, навіяні Богом, не пізнаються; вони розуміються, тому не потребують доведення. Усе, що набувається з досвідом – сумнівне, бо суперечливе. Розуміння стосується лише того, що являється у світлі Бога як світлі розуму (це світло походить від Бога). Не довіряємо світу, якщо його не розуміємо, і відтак – пізнаємо; якщо ж ми довіряємо світу й розглядаємо його як явлення сутності, тоді ми нічого не пізнаємо, а лише розуміємо явлений світ. Англійське слово «*understanding*» (under – під, to stand – стояти, знаходитися, перебувати), безпосередньо вказує, що розуміння полягає у виявленні того, що «знаходиться під чимось», що «стоїть під чимось». Спіноза говорить про вищу здатність – здатність розуміти, яку він називає «інтелектуальною любов'ю до Бога».

повторюється. Усе ж вона настільки давня, що є початком самої себе і до нього постійно повертається. Саме це ми сприймаємо як початок»⁸.

Кожна людина вважає, що вона «знає» про повсякдення все, або майже все. Тому найневдячніша тема для осмислення – це тема повсякденного життя. Однак людина ототожнює знання із ознайомленням. Як зазначає Г. В. Ф. Гегель: «А знайоме саме тому, що воно “знайоме”, є непізнаним. У процесі пізнання це є найпоширеніша самоомана, а також обман інших людей, коли щось вважають за знайоме і саме тому задовольняються цим»⁹.

Повсякденним життям живуть усі: від філософів до робітників та прибиральниць, бо «повсякдення розглядається як своєрідне екзистенційне поле, де люди не є статистами – пасивними споживачами соціального порядку»¹⁰. Тому кожен вважає, що «знає» повсякденне життя, яке концептуалізується в понятті «повсякдення». Людину хвилює її майбутнє; вона шукає певного пояснення того, що відбувається навколо неї і з нею, чому саме так відбувається, а не інакше. Можливо, це ілюзія, що люди намагаються розібратися зі своїм життям, зрозуміти його. Якщо людина намагається зрозуміти життя, то вона стає на шлях роздумів, а це означає, що вона намагається жити осмислено. Хіба повсякденне життя, яким живуть люди, можна назвати осмисленим?¹¹. У цій праці ми намагатимемося відповісти на це питання.

Спостерігаючи за повсякденним життям людей, тобто життям, яке триває з дня у день, незалежно від соціального статусу та походження,

---

⁸ Мертон Т. (Томас Мертон). Нові зерна контемпліації / пер. з англ. О. Мельник. – Львів: Свічадо, 2009. – С. 86

⁹ Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духу / пер. з нім. П. Таращук. – К.: Основи, 2004. – С. 36

¹⁰ Ковальчук О.Г. Краса і сила у практиках повсякдення (творчість В. Винниченка 1902–1920 рр.): монографія. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – С. 6.

¹¹ Чуттєве – ось первинне, що дає змогу людині зустрітися зі світом. Тому чуттєвість первинніша за логіку та дискурс. Повсякдення ґрунтується на чуттєвості та особливостях ментально-психологічного складу людей. Тому логіка і дискурс не визначають повсякдення; вони виявляються маргінальними щодо повсякденного життя. Запитайте у людей, чи знають вони закони логіки. Більшість скаже, що знає, але не зможе сформулювати їх. То чи вони знають ці закони логіки? У повсякденному житті люди обходяться без законів логіки (закон тотожності, закон несуперечності і закон виключеного третього), тим більше їх не цікавить логіка «можливих світів», бо для них цей повсякденний світ єдиноможливий і саме в ньому вони реалізують свої можливості на основі чуттєвості, а не законів логіки. Людина – це істота, що відчуває. Відчуття нічого не пізнають, але за допомогою естетичного виховання можна виховати смак і такт.

можна зробити певний висновок про те, що люди повторюють одне і те саме: минають, їдять, одягаються, кохаються, прагнуть мати дім, ходять на роботу, виховують дітей, хворіють, зістаріються і, зрештою, помирають. До цього треба ще додати різноманітні подорожі, ремонти квартир, переселення на нові місця, сварки тощо. Повсякденне життя перебігає у конфліктах, на які витрачається багато енергії. Повсякденне життя потребує витривалості та здоров'я, щоб вижити в ньому. Повсякденне життя проблемне і конфліктне. Якщо у людини немає проблем, тоді їй стає нецікаво жити. Повсякдення не знає спокою; спробуйте хоча б хвилину посидіти спокійно і нічого не робити! Активізм породжує проблеми, тому, як вважає більшість людей, «проблеми мусять бути, бо без них нецікаво жити».

Вирішуючи проблеми, людина навчається чомусь, щоб більше не створювати проблем ні собі, ні іншим. Прямого доступу до того, що є людина не має. Але у чому полягає сутність того, що є, яке можна розуміти як те, що наявне?; в чому полягає сутність конфліктності та проблемності наявного?

Відповідає на ці питання, наприклад, Дж. Крішнамурті. Він простою мовою намагається вирішити складні проблеми повсякдення, скажімо, намагається з'ясувати причини виникнення конфліктів, природу Я та думки, сутність навчання та освіти, причини виникнення страхів та поділів між людьми¹². Він говорить про повсякденне життя людей, а не про відсторонені, абстрактні речі. Ці речі зустрічаємо на кожному кроці, але вони залишаються не осмисленими, оскільки люди заклопотані щоденними справами і бігають цілими днями, щоб встигнути зробити «усе». У них не залишається часу на основне, а саме: на осмислення того, що вони роблять і чому вони це роблять, хто чи що змушує їх крутитися і падати на дно нігілізму, який заперечує вищі щаблі буття – духовні (це слово сьогодні настільки затерте, що для людини майже нічого не означає, асоціюючись зі святами, ходінням до церкви; цим вичерпується буденне «розуміння» духовності). Нігілізм функціонує на рівні заперечення, на рівні частки «ні». Нігілістичне «ні» відкидає будь-які ціннісні засади буття, не цінує людину як людину. Але не треба змішувати нігілізм як життєву установку із вищим Буттям – Ні-що. Ні-що – це відсутність будь-якої предметності (що) в Бутті. Буття/Ні-що не є предметом, тому його не можна досягнути як предмет у просторі і часі. Ні-

---

¹² Дж. Крішнамурті. Початки навчання / пер. з англ. – Львів: Аверс, 2008. – 212 с.

що не є також просторовою порожнечою, бо можна уявити собі порожнечу як відсутність предметів, тому порожнеча вже є чимось в уявленні (порожнім простором). Ні-що уявити не можна й вказати на нього не можна, але воно проявляється через *щосність* предметів у просторі та часі (предмети виникають і зникають у ньому, а той короткий термін існування, який відведений їм, є можливістю наповнити собою простір і час, щоб пізніше відійти у Ні-що).

Скільки б людина не думала і не пізнавала, вона не знайде відповіді на питання, хто вона така і звідки виник світ, бо думання і пізнання пов'язане з повсякденним життям, з тим, що можна назвати “скінченністю”. Це означає, своєю чергою, що *щосність* наявного, даного у повсякденні, не виражається за допомогою слів. Повсякденні слова виражають *видимість* речей, а не їхню суть («що» речей).

Г. Фреге колись сказав: «Як же добре, що не все на світі закріплено наглухо; у такому разі 2+1 не було б 3»¹³. Чи повсякденне життя закрите наглухо так само, як і математичні формули? Чи людина приречена на повторення того самого, що до неї повторювали, повторюють і будуть повторювати мільйони інших людей? Із введенням числа, а це введення числа у повсякденне життя людей почалося ще у Стародавній Греції¹⁴ (беремо лише європейську традицію математики) з Піфагора, який вважав, що світ має числову структуру, розпочалася раціоналізація повсякдення. Раціоналізувати можна лише те, що співмірне числу і підлягає розрахунку та підрахунку. Раціональність¹⁵, як її визначали

---

¹³ Фреге Г. Основи арифметики. Логічно-математичне дослідження поняття числа / Пер. з нім. Т. М. Шанько. – К.: Port-Royal, 2001. – С. 36

¹⁴ «...дослідження слова “раціональність” та його історії провадить нас углиб віків – до давньогрецької мови, де, властиво, і з'являється вперше слово, близьке за значенням до “раціональний”. Це поняття вперше з'являється (в усній формі) у піфагорійців...» [Леонт'єва Е. Ю. Рациональность и ее типы: генезис и эволюция: учеб. пособие / Е.Ю. Леонт'єва. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2006. – С. 58 – (Серия «Библиотека студента»)].

¹⁵ Ми навмисне не аналізуємо феномен раціональності, яка стала предметом дослідження багатьох філософів. Це тема окремої книги. Йдеться лише про те, щоб звернути увагу на ранній період раціоналізації повсякдення, і що він означав у стародавніх греків. Нагадаємо, що проблему раціональності розглядали: Гайденко П.П. [Проблема рациональности на исходе 20 века / П.П. Гайденко // Вопр. Философии. – 1991. – № 6. – С. 24–33; Научная рациональность и философский разум. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.; История и рациональность. – М.: КомКнига, 2010. – 368 с.]; Касавін І.Т. О ситуации проблематизации рациональности. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.philosophy.ru/iphras/library/rationality.html#9>; Лекторский В.А. [Трансформации рациональности в современной культуре. – М.,

стародавні греки (Піфагор, Евклід), пов'язана насамперед зі здатністю розраховувати, підраховувати, а також зіставляти й робити висновки. Рациональність не можна ототожнювати із розумністю. Рациональне – це те, що піддається розрахунку та підрахунку (економіка, гроші, математика, геометрія) і виражається за допомогою мови, формул. Рациональне є частиною емпіричної реальності (підкреслюємо, емпіричної, тобто даної у відчуттях). Також рациональне – це співмірне, а неспівмірне – ірраціональне. Немає сенсу протиставляти розумне ірраціональному, бо останнє невимовне в математиці, в геометрії, і взагалі не піддається підрахунку й розрахунку. Інакше кажучи, ірраціональне – це те, що уникає укладання в певні схеми, комбінації, за допомогою яких досягають певних результатів. Тому ірраціональне – непрагматичне, а рациональне – прагматичне. Рациональні дії спрямовані на результат, а якщо говорять про ірраціональність дій, то мають на увазі їхню непередбачуваність і безрезультативність. Рациональне – це також передбачуване, а якщо так, то ним можна керувати і спрямовувати у відповідному напрямку. Рациональне піддається керуванню й освоєнню. Рациональне належить до компетенції розсудку й сягає трансцендентальної сфери. Часто можна почути про “нерациональне використання коштів, сил, природних копалин тощо”. Рациональне пов'язане з розрахунком ресурсів з метою їхнього економічного використання.

Отже, рациональне – це те, за допомогою чого людина виживає у світі, пристосовується до нього. Рациональне ґрунтується на рефлексах та інстинктах, але воно вище за них, бо знаходиться/віднаходиться на рівні рефлексії. Я чогось бажає, і воно починає робити розрахунки з метою досягнення бажаного. Звідси загальний висновок: повсякденне життя загалом рациональне, з якого витісняється ірраціональне, наприклад, смерть, яка не піддається рационалізації, тобто розрахунку та освоєнню. Але як бути все-таки з фактами дивовижності повсякденного життя, коли людина раптово відчуває «неземне» натхнення, коли переживає надзвичайні хвилини щастя, які підносять її над буденністю, над рациональністю? Тому енциклопедичне визначення повсякдення, як «процесу життєдіяльності індивідів, який проходить у звичних загальновідомих ситуаціях на основі самоочевидних сподівань»¹⁶, не є повним, бо не враховує тих дивовижних миттєвостей життя, які роблять його

2005]; Порус В.Н. [Рациональность. Наука. Культура. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ru/FILOSOF/PORUS/racionalnost.txt>] та ін.

¹⁶ Див.: Культурология. Энциклопедия. – Т. 2 – СПб.: Университетская книга, 1998. – С. 122.

неповторним, сповненим духовності. Треба також зауважити, що людина сприймає *контрасти* повсякдення. Тому вона схильна протиставляти повсякдення неповсякденню, розуміючи під останнім звільнення від рутини, повторення, під час свят, вихідних чи відпустки. Ми не підемо шляхом протиставлення повсякдення неповсякденню, оскільки між ними немає жодної межі; одне перебуває в іншому, і навпаки; все залежить від того, як людина сприймає своє життя з дня у день, з року в рік. Це сприйняття, своєю чергою, залежить від рівня розвитку людини, розвитку її духовних здібностей розуміти життя. Для одних життя – це «чорне повсякдення», для інших – школа, ще для інших – шлях до просвітлення тощо. Отже, все високе, духовне також міститься у повсякденному; його лише потрібно відкрити. Чайна церемонія, яку так оберігають китайці та японці, веде до просвітлення. Що може бути більш звичайним і буденним, ніж пиття чаю? Але саме у таких дрібних повсякденних речах, які ми не усвідомлюємо і робимо неухважно, міститься надзвичайна духовна сила, яка може просвітити нас. Тому треба бути уважним до повсякденних речей і виконувати їх зосереджено. Тоді, можливо, ми позбудемося автоматизму й побачимо духовний вимір буденних справ. Уважність зупиняє «потік свідомості». Психолог та філософ В. Джеймс вводить термін «потік свідомості» для описання повсякденного життя; він стає визначальним для розуміння людського характеру. Людина – це не застигла субстанція, а потік вражень, у яких теперішнє неможливо зафіксувати і воно приходиться до нас у вигляді загадок, привидів минулого.

М. Пруст у своєму творі «У пошуках втраченого часу» відобразив цю ідею неможливості стабілізувати повсякдення. Щоденне сприйняття фрагментарне, складається з уривків, які утворюють калейдоскоп подій, не пов'язаних одна з одною. «Реальне життя далеке від того, з чим його порівнюють. Свідомість сприймає міради вражень – нехитрих, фантастичних, швидкоплинних... Вони звідусіль проникають у свідомість неперервним потоком... Життя – це серія симетрично розташованих світильників, а світиться ореол»¹⁷.

Отже, свідомість зливається з буднями і набуває їхнього сірого відтінку, але може так статися, що вона рушає проти течії буднів, проти установок схематизації повсякдення і намагається знайти сенс та красу щоденного життя. Але повсякдення залишається тлом поза цими

---

¹⁷ Вулф В. Современная художественная проза // Мозм У.С. Подводя итоги: [Эссе, очерки] / сост., вступ. ст., коммент. Г.Э. Ионкис. – М.: Высш. шк., 1991. – С. 491 – С. 488–495 – 559 с. – (Б-ка студента-словесника).

пошуками, бо найбільша таємниця полягає у тому, що я буденно сиджу саме у цій кімнаті і пишу саме ці рядки, відриваюся від писання, щоб зробити буденні справи: поїсти, піти погуляти, винести сміття, почитати газету чи книгу тощо. Можливо, що саме у цих непомітних повсякденних (звичних) рухах (я не наважуюся назвати це справами, бо справи вимагають вчинків, а який вчинок міститься, наприклад, у винесенні сміття з квартири чи прогулянці?), якщо звертати на них увагу, лежить шлях до просвітлення.